

УДК 82.091:82.0

«ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ» Ф. НІЦШЕ В ОПОВІДАННЯХ «САНАТОРІЙ» В. С. МОЄМА ТА «В ЕПІДЕМІЧНОМУ БАРАЦІ» В. ПІДМОГИЛЬНОГО

Іванюк С. М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті здійснено компаративний аналіз творів В. С. Моєма «Санаторій» та В. Підмогильного «В епідемічному бараці» з метою виявлення та підтвердження впливу «філософії життя» Ф. Ніцше на творчість письменників. Особливу увагу приділено проблемі протиставлення філософії життя суспільним та християнським моральним цінностям. В результаті проведеного аналізу виявлено спільні та відмінні риси інтерпретації філософських ідей німецького мислителя в творчості англійського й українського письменників на «зламі століть».

Ключові слова: «філософія життя», воля до влади, мораль, діонісійське начало, зміна цінностей.

Іванюк С. М. «Философия жизни» Ф. Ницше в рассказах «Санаторий» В. С. Моэма и «В эпидемическом бараке» В. Подмогильного. В статье осуществлен компаративный анализ произведений В. С. Моэма «Санаторий» и В. Подмогильного «В эпидемическом бараке» с целью выявления и подтверждения влияния «философии жизни» Ф. Ницше на творчество писателей. Особое внимание уделено проблеме противопоставления философии жизни общественным и христианским нравственным ценностям. В результате проведенного анализа выявлены общие и отличительные черты интерпретации философских идей немецкого мыслителя в творчестве английского и украинского писателей на «рубеже веков».

Ключевые слова: «философия жизни», воля к власти, мораль, дионисийское начало, изменение ценностей.

Ivanyuk S. M. F. Nietzsche's "philosophy of life" in the stories "Sanatorium" by W. S. Maugham and "In the Epidemic Barrack" by V. Pidmohylnyi. The article deals with the comparative analysis of the stories "Sanatorium" by W. S. Maugham and "In the Epidemic Barrack" by V. Pidmohylnyi in order to reveal and confirm the influence of F. Nietzsche's "philosophy of life" on the works of these writers. Special attention in this research is drawn to the problem of the opposition of the philosophy of life to social and Christian moral values. "Philosophy of life" is a specific conception in the philosophy of the second half of the 19th century, which considers the problem of meaning, purpose and the value of life. It signifies drawing attention to a person, their problems and feelings. W. S. Maugham and V. Pidmohylnyi were interested in such fundamental issues as life, its meaning and a human being. Therefore they searched for the answers in F. Nietzsche's philosophy. F. Nietzsche is one of the representatives of "philosophy of life", whose works were perceived by readers like works of literature rather than treatises on philosophy. It has influenced greatly on the popularity of his philosophical ideas and their spreading all over the world. The scientific interests of studying Nietzsche's philosophy and his influence on literature at the end of the 19th – the beginning of the 20th century have never waned, but they still need a detailed research. The author of this article makes an attempt to detect some common and distinctive features of the interpretation and representation of Nietzsche's philosophical ideas in the stories of W. S. Maugham and V. Pidmohylnyi.

Key words: "philosophy of life", will to power, morality, Dionysian principle, change of values.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. «Філософія життя» – напрям у філософії другої половини ХІХ ст., що розглядає питання сенсу, мети, цінності життя і знаменує поворот до людини, її проблем і переживань. Одним з речників «філософії життя» був Ф. Ніцше, якого сприймали не тільки як мислителя, а й літератора. Підтвердженням цього є слова Джона Купера Повіса: "What we get from Nietzsche... is the greatest of all gifts that any writer can give us – namely, a heightening of our dramatic interest in life" / «Те, що ми отримуємо від Ніцше... є найціннішим даром, який письменник може нам дати – а саме, підвищення нашого драматичного інтересу до життя» (тут і далі переклад мій. – С.І.) [8, 221]. Вчення Ф. Ніцше, викладене в ори-

гінальній формі відмінній від філософських трактатів, набуло значного поширення, перетинаючи межі часу та простору, не тільки серед мислителів, дослідників філософії, а й митців слова. Життя, його суть і людина є тими одвічними питаннями, які хвилювали В. С. Моєма та В. Підмогильного. Намагаючись знайти відповіді на них, письменники вдавалися до філософії Ф. Ніцше, ідеї якого спонукали не лише до переосмислення життєвих орієнтирів, а й до зміни цінностей. Актуальність дослідження впливу «філософії життя» Ф. Ніцше на творчість В. С. Моєма та В. Підмогильного крізь призму протиставлення християнській та суспільній моралі визначається відсутністю наукових студій, присвячених висвітленню цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. П. Бріджуотер, досліджуючи вплив філософії Ф. Ніцше на творчість англійських письменників 1896 – 1914 рр., серед яких і В. С. Моєм, зауважує, що «філософія життя» Ф. Ніцше набула такого

© Іванюк С. М. «Філософія життя» Ф. Ніцше в оповіданнях «Санаторій» В. С. Моєма та «В епідемічному бараці» В. Підмогильного

швидкого й значного поширення на «зламів століть» в Англії, бо була своєрідним антидотом тогочасній тенденції моралізування всіх сфер життя. Англійські письменники зверталися до філософії Ф. Ніцше з метою знайти нові істини, щоб замінити дискредитовані старі – вікторіанські [8, 234]. О. Вержанська, вивчаючи етико-естетичні домінанти в поглядах В. С. Моема в контексті його художньо-філософської системи й творчої еволюції, також розглядає морально-етичну проблематику творчості письменника, зокрема проблему самотності й безглуздості життя, як наслідок впливу шопенгауерівського фаталізму [1, 9]. Н. Михайлюк в статті «Вільям Сомерсет Моем – мізантроп чи мораліст?» побіжно порушує питання сенсу життя, моральних цінностей в творчості В. С. Моема та впливу філософії на формування світогляду письменника, концентруючи увагу на стилі й манері написання творів [2, 281]. Ч. Янпін у дослідженні на тему "Of human bondage: Somerset Maugham in China" / «Тягар пристрастей людських: Сомерсет Моем в Китаї» зосереджує увагу на проблемі звільнення митця від суспільної моралі, як спосіб отримання свободи, проводячи паралелі з естетикою І. Канта [9, 43-46]. У творах В. Підмогильного також порушуються питання сенсу життя, суспільних і християнських моральних цінностей. Дослідники творчого спадку письменника І. Куриленко, О. Стадніченко та О. Юрченко у своїх наукових розвідках розглядають цю проблематику в контексті українського екзистенціалізму і пов'язують філософський світогляд В. Підмогильного з філософією А. Камю та Ж. П. Сартра. Г. Протасова, Л. Рева-Левшакова, А. Степанова і М. Тарнавський відзначають помітний вплив філософії Ф. Ніцше на творчість українського письменника, зокрема його філософської ідеї аполлонівсько-діонісійського дуалізму. Проте питання протиставлення «філософії життя» Ф. Ніцше християнській та суспільній моралі у творчому доробку В. Підмогильного, як і В. С. Моема, залишається недостатньо висвітленим у сучасному літературознавстві. Відсутність порівняльних досліджень творчості В. С. Моема та В. Підмогильного в цьому напрямі спонукає до проведення компаративного аналізу оповідань «Санаторій» (В. С. Моем) та «В епідемічному бараці» (В. Підмогильний), з метою виявлення типологічних сходжень та відмінностей у інтерпретації та репрезентації філософських ідей Ф. Ніцше.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. С. Моем прагнув дізнатися все про будову всесвіту, буття, волю людини, сенс життя, чи людина сама повинна наділити його сенсом. Однак найбільше зацікавлення викликала людська природа і, щоб пізнати її, на думку В. С. Моема: "...you must have an open mind and an interest in human beings" / «... потрібен неупереджений розум і великий інтерес до людей» [7, 44]. У пошуках відповідей В. С. Моем почав вивчати твори філософів (Гегель, Гоббс, Кант, Платон, Плотін, Спі-

ноза, Шопенгауер, Юм та ін.), щоб знайти того філософа, чия правда підійшла б йому [7, 172], бо вважав, що в філософії немає універсальної істини. Прочитавши численні праці філософів і, навіть, побудувавши власну філософську систему (2 принципи: Відносність Речей, Периферичність Людини), дійшов висновку, що слід писати книгу, яку шукав сам, запозичивши теорії з різних джерел [7, 174]. В творі "The Summing Up" / «Підводячи підсумки» (1938) В. С. Моем згадує про філософію Ф. Ніцше та про популярність і вплив, якими вона користується в різних країнах, зауважуючи: «Ніщо не заважає філософу бути також і літератором... Філософ звертається не тільки до інших філософів і до студентів, які його читають, щоб скласти іспит; він звертається також до літераторів, політичних діячів і до мислячих людей, які безпосередньо формують свідомість молодого покоління. А їх звісно приваблює філософія яскрава і не дуже важка для сприйняття. А поширилося воно не тому, що вчення Ніцше містить особливо глибокі думки, а тому, що викладене воно в яскравій, ефектній формі» [7, 165-166]. Це в свою чергу є підтвердженням того, що В. С. Моем був знайомий з творами Ф. Ніцше і дає підстави припускати, що філософія Ф. Ніцше вплинула на формування філософського світогляду письменника. В «Підводячи підсумки» В. С. Моем визначає основні принципи та філософські ідеї, якими керується в своїй творчості:

- 1) писати без прикрас, чітко та зрозуміло, крапка замість три крапки;
- 2) життя одне – потрібно взяти максимум, а суть – задоволення;
- 3) митець керує своїм життям, створює власні цінності, інші – зв'язані тягарем умовностей, норм, правил суспільної моралі;
- 4) прагнення свободи й незалежності (мораль – пута);
- 5) віра в Бога – ілюзія;
- 6) страждання не робить благороднішим, а псує людину (не наближає до Бога, а до звіра);
- 7) в людині вживаються гармонійно, навіть протилежні якості;
- 8) в цивілізованому суспільстві індивідуальні риси згладжуються, оскільки люди змушені дотримуватися відомих правил поведінки. Культурність – це маска, що приховує їх обличчя;
- 9) кожна людина неповторна і особлива – теоретично, а на практиці людей можна поділити на порівняно невелику кількість типів (співзвучність з "Menschliches, Allzumenschliches" / «Людське, занадто людське» (1880) Ф. Ніцше);
- 10) «Серце у людей правильне, а от голова нікуди не годиться» (розуму – культура, серце – відчуття);
- 11) сила життя – велика сила;
- 12) три цінності, як цілі існування: Істина, Краса і Добро. Але робить висновок, що істина на службі у людини, краса – глухий кут (пасивне споглядання втомлює, краса постійно змінна), добро – милосердя, але не релігійне, а як добродійність (діяти відповідно до своєї природи і виду діяльності) [7]. Проте людська природа залишається головним аспектом творчості англійського письменника В. С. Моема. На жаль, в силу життєвих обставин,

В. Підмогильний не мав можливості проаналізувати власну творчість, погляди та філософію, тому дослідникам його творчого спадку залишається тільки, як влучно зазначає М. Тарнавський у монографії «Між розумом та ірраціональністю. Проза Валер'яна Підмогильного», «Стосовно ж такого письменника, як Підмогильний, що був добре обізнаний з західноєвропейською культурою й мав схильність до філософії, є всі підстави для припущення, що те знайомство було більш безпосереднє й глибоке. Та за браком біографічних або інших документальних свідчень мусимо тепер екстраполювати, шукаючи в романах і оповіданнях ті ідеї, якими Підмогильний завдячує Ніцше» [5, 179].

Отже, спробуємо провести паралелі між творами англійського та українського письменників на основі спільності інтерпретації концепції «філософія життя» Ф. Ніцше.

Вже в назві творів «Санаторій» та «В епідемічному бараці» можна помітити певну співзвучність. Окрім видимої інформації – лікувальний заклад, можна побачити й завуальований зміст: санаторій – шанс на одужання, добровільна ізоляція від світу; епідемічний барак – масовість ураження, вимушене перебування хворих в закладі. В. С. Моєм і В. Підмогильний створюють окремий світ, який існує, завдяки своїй віддаленості: санаторій – на вершині пагорба, а епідемічний барак – в степу, далеко від людських поселень, ніби, в паралельній реальності. В. С. Моєм описує реальні події з власного життя (перебування в санаторії, лікування туберкульозу на півночі Шотландії), але головним для письменника не є відображення подій, власного стану чи переживань, а заглиблення в суть людської природи та пошуки сенсу життя. Поміщаючи людей «під скляний купол», він створює нестандартні умови, які допомагають повніше розкрити людську природу.

“Illness and the queer, sheltered life affected them strangely, twisting, strengthening, deteriorating their character just as in Samoa or Tahiti it was deteriorated, strengthened or twisted by the languorous climate and the alien environment. I think I learnt a good deal about human nature in that sanatorium that otherwise I should never have known” / «Хвороба і химерне життя під скляним ковпаком дивно на них впливали – спотворювали, загартувували, псували їх характери, так само як на Самоа чи Таїті його псував, загартував і спотворював задушливий клімат і чуже оточення. В цьому санаторії я дізнався про людську природу так багато, чого поза його стінами, мабуть, не дізнався б ніколи» [7, 138]. В. С. Моєм підкреслює послаблення впливу культури та моралі на людей, що перебувають в ізоляції. Таким чином їхні індивідуальні якості загострюються й повніше розкриваються, вони «отримують гострі кути і вже не є гладкими каменями в мішку цивілізованих міст» [7, 135], відшліфованих суспільними моральними

нормами та правилами поведінки. Ніцше категорично виступив проти сучасної йому європейської моралі. Необхідно знищити мораль, щоб звільнити життя – стверджував філософ [3, 29]. В. С. Моєм також усе своє свідоме життя прагнув звільнитися від пут моралі, вбачаючи у них тягар, що обмежує волю людини.

Різновиди моралі, за твердженнями Ф. Ніцше, загалом належать або до моралі аристократів (кращих), або до моралі рабів (гірших). В. С. Моєм недарма обирає об'єктом своїх спостережень «привілейованийий столик», тут все ж зроблено невеличкий акцент на ієрархічності мешканців санаторію, хоч перед хворобою всі рівні. Саме Кембл, Маклеод, майор Темплтон і Айві Бішоп є тими обраними «аристократами», чия мораль стоїть на службі в особистості, а не маси. Умовним наглядачем і стражем порядку на службі у суспільної моралі є лікар Леннокс, який дбає про репутацію санаторію, щоб про нього не пішла погана слава. Таку ж функцію виконує сестра Одарка Калинівна в оповіданні В. Підмогильного. Проте, на відміну від Леннокса, її більше хвилює ставлення та недотримання норм християнської моралі персоналом і хворими епідемічного бараку. Вона радила хворим покладати надії на Бога, тому хворі її не любили, а причиною була зневіра. В. Підмогильний декілька разів повторює фразу Ф. Ніцше «Бог помер!», то вкладає її в уста Антося, в якому, на думку Одарки Калинівни, не розбуджено Бога [4, 98], то Ганнусі – матері Антося, яка навчає сина: «Бога немає, то кволі люди вигадали його, щоб була ще одна надія» [4, 108] і в кінці підсумовує, що «воскреслий Бог» не врятував приречених [4, 113]. В оповіданні «Санаторій», В. С. Моєм також відзначає момент втрати віри в існування Бога у тогочасному суспільстві: “It is the tragedy of our day that these humble souls have lost their faith in God, in whom lay hope ... and have found nothing to put in their place” / «Це трагедія нашого часу, що ці смиренні душі втратили віру в Бога, на якого покладали надію ... а натомість не знайшли нічого» [6, 548]. В цих словах чітко підкреслено безнадійність ситуації з важкохворими, приреченими людьми.

За так званим дзеркальним принципом зображення персонажів, В. Підмогильний вводить в оповідь образ сестри Прісі, яка є уособленням життя, втіленням діонісійського начала, сповідує філософію життя і волі, нехтуючи принципами християнства (наприклад, епізод з кидання хлібом в Антося, що суперечить християнським віруванням про святість хлібу). На відміну від старої, в'ялої і набожної Одарки Калинівни, хворі люблять Прісію – молоду, свіжу, веселу й життєрадісну, бо для них вона є ковтком життя, надією на одужання. Прісія веде вільний спосіб життя, проводить час з чоловіками, віддаючи владі ночі. Вона нехтує не лише християнськими догмами, а й моральними. Шлюб розглядає як втрату свободи, бо кохання зникає, а далі

доводиться жити з чужою людиною. Прися обирає життя й волю.

Майор Темплтон (В. С. Моем «Санаторій») також сповідував діонісійські принципи: вів вільний спосіб життя, не прив'язуючись до особистостей, весело насолоджувався життям, бо мета життя – задоволення. На думку майора, краще взяти все, переживши мить насолоди чи тріумфу, й померти, ніж продовжувати існування в санаторії. За принципом «філософії життя» та «волі до влади» жив Маклеод. Сенсом життя для нього стало бажання здобути перемогу над суперником Кемблом. Ф. Ніцше пов'язував волю з феноменом життя. Життя – постійне становлення, боротьба, процес. Воля – рушійна сила будь-яких процесів у світі, боротьба за виживання, за розширення власного Я, самоствердження. Основною аристократичної моралі (і права сильного) є воля до влади. Вона – вища будь-яких норм життя і поведінки людей, зокрема нормативних настанов релігії і сучасної моралі. Маклеод та Кембл боролися за виживання, за кращу кімнату в санаторії, за перемогу в грі. Маклеод радіє смерті інших мешканців, бо це для нього особиста перемога над смертю – тріумф життя. Він помирає тріумфуючи.

Майор Темплтон та Айві Бішоп намагаються здобути волю через усвідомлене бажання одружитися, всупереч думці лікаря та суспільства. Кохання й одруження – оманливий шанс на життя. Вони долають страх смерті й обирають життя. Виважене, самостійне рішення – прояв волі людини. Ф. Ніцше вважав, що сильна людина сама вирішує, що таке добро, а що зло, не перекладаючи це на Бога чи на інших.

Одним з основних видів зла, які підносяться християнською релігією, соціалістичними та деякими іншими ідеологами до рівня статусу добра, за переконаннями філософа, є страждання. В. С. Моем теж вважав, що страждання не робить благороднішим, а навпаки спотворює людину, роблячи її себелюбною й підлою. Вони наближають людину не до бога, а до звіра. Яскравим прикладом є персонаж Генрі Честер – типовий представник маси, бухгалтер (зв'язана обов'язками особистість, як і багато тисяч йому подібних), вів праведне життя і захворів. Генрі вважає, що доля і Бог несправедливі до нього. Внаслідок страждань, постійного відчуття страху смерті, Генрі Чес-

тер озлоблюється й ненавидить здорову дружину, частково перетворюючись на звіра, загнаного в клітку. У нього спрацьовує інстинкт збереження, а не віра в Бога чи збереження моральних цінностей.

В. Підмогильний розглядає страждання як наближення до звіра, який інстинктивно прагне жити. Озвіріла від болю людина, в звірі не лише в Бога, а й в розум лікарів кричить: «О, якби я видужав хоч на годину! Порізав би всіх лікарів. Я б умився їхньою розумною кров'ю» [4, 112].

Одарка Калинівна порівнює себе з Христом, муки якого піднесли його до Бога. Її релігійне страждання – це життя з невіруючими людьми. Так вона наближає себе до Бога. Проте, навіть вона не пішла на Великдень до церкви, щоб попросити спасіння для страждущих та невіруючих. Можливо, цим самим автор хотів підкреслити безнадійність ситуації і водночас зміну цінностей в суспільстві.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В. С. Моем і В. Підмогильний у своїх творах протиставляють життя, його повноту та насолоду (задоволення життям) стражданням, моралі та християнським догмам, які зв'язують волю людини. Воля до влади сприймається й репрезентується митцями як прояв життя та сильної особистості, а сенсом життя – взяти від нього максимум (один з постулатів представників діонісійського начала). Персонажі оповідань В. С. Моема (Ешенден) і В. Підмогильного (Ганнуся, Антось) визнають і, навіть, констатують смерть Бога, розвіюючи ілюзію й відкидаючи шанс на дивовижний порятунок від невиліковної хвороби.

Відмінність полягає в тому, що В. С. Моем надає шанс зміни на краще своїм героям, хоч, навіть, таким дивним способом, як любов та одруження (оскільки любов письменник вважав ілюзією, а шлюб – путями), а В. Підмогильний констатує остаточну втрату надії на порятунок.

Проведений компаративний аналіз свідчить про вплив філософії Ф. Ніцше на формування творчого світогляду англійського та українського письменників. Проте ця наукова розвідка розкриває лише один з численних ракурсів дослідження порушеної проблематики і потребує подальшого й глибокого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вержанська О. М. Етичні та естетичні погляди У. С. Моема у контексті масової культури: автореф. дис... канд. філософ. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури»; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2006. 20 с.
2. Михайлюк Н. Вільям Сомерсет Моем – мізантроп чи мораліст? Вісник Львівського університету. Серія «Іноземні мови». 2012. Вип. 20. Ч. 1. С.279–285
3. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / пер. з нім. А. Онишко. Львів: Літопис, 2002. 320 с.
4. Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / упоряд., вступ. ст. і приміт. В. О. Мельник; Київ: Наук. думка, 1991. 800 с.
5. Тарнавський М. Між розумом та ірраціональністю. Проза Валер'яна Підмогильного: монографія. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2004. 230 с.
6. Maugham W. S. Sixty-Five Short Stories. London, 1976. 937 p.
7. Maugham W. S. The Summing Up. London, 1938. 216p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.460936> (дата звернення: 31. 01. 2018).